

Jelek és hajszáltrepedések

PÁZMÁNY PÉTER KALAUZÁRÓL*

M I É R T É P P E N A K A L A U Z R Ó L ?

Több oka is van annak, hogy midőn Pázmány Péter érsek urunkra emlékezünk, éppen az *Isteni igazságra vezérlő kalauzt*, teljességgel szubjektív – ám sokak által osztott – megítélésünk szerint Pázmány Péter főművét vizsgáljuk.

Tudjuk: Pázmány mindig újrírta, jobbitotta, alakította, aktualizálta műveit; a *Kalauznak* a Pozsonyban 1637-ben megjelent harmadik kiadása tekinthető az *ultima manus*nak, jelen írásunkban ezért ezt a kiadást vesszük szemügyre.¹

Továbbá azt is tudjuk (és kevés 17. századi magyar nyelvű munkáról mondhatjuk el ugyan-
ezt), hogy a *Kalauznak* több szlovák fordítása is készült – ezek máig kiadatlanok.

Bonyolult, nem jelen írás keretei között vizsgálándó, ám fölöttébb érdekes kérdés lenne annak mélyreható elemzése, hogy az a félig-meddig igaz, de persze számos kivétellel tarkított kijelentés, mely szerint „ha szlovák, akkor katolikus, ha magyar, akkor protestáns”, miképpen függ össze Pázmány és más 17. századi ellenreformátorok működésével, továbbá a jezsuiták szupranacionális koncepciójával. A nemzetek fölötti ideológiatiszteletnak a jezsuiták fél évezredes példái; elgondolkodhatunk szóhasználatukon: a mai napig Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományáról, Németország vonatkozásában a két, északi és déli németországi rendtartományról stb. beszélnek, azaz nincsenek magyar, német stb. jezsuiták, hanem csak jezsuiták vannak, akik esetlegesen magyarok, németek, szlovákok. Így mi, magyarok is, bármennyire büszkék vagyunk Pázmány magyar voltára, nemesen tiszta, évszázadok prózáját meghatározó magyarságára, világosan kell hogy lássuk: Pázmány – magyar érsek korában is – mindenekelőtt jezsuita volt, katolikus hitvédő, aki magyar (és adott esetben szlovák) anyanyelvű hívek számára írta műveit.

A mondottak és a *Kalauz* önértékei mellett más oka is volt témaválasztásunknak. A nagy Pázmány-rajongókhoz – Kosztolányihoz, Móriczhoz – csatlakozva irodalomtörténet-írásunk Pázmány legértékesebb, irodalmi szempontból legfigyelemreméltóbb műveinek prédikációit tartja. Teljes joggal. Kérdés azonban, hogy Pázmány Péter kardinális egyetértene-e 20. századi méltatóival. A mű, persze, objektíválódik: egyáltalán nem szükségszerű, hogy az alkotó s az utókor értékítélete egybeessen.

Pázmány nagyon tudatos író és rétor, aki sohasem feledte, hogy a mű egyik meghatározója a megcélzott közönség, a befogadó. Jellemző módon Krisztus tanítását így elemzi (783):²

* Pázmány Péter halálának 360. évfordulója tiszteletére a Magyar Köztársaság Kulturális Intézete Pozsonyban 1997. március 20-án konferenciát rendezett. A cikk alapja az ott elhangzott előadás.

1 Jegyezzük meg, hogy az *Isteni igazságra vezérlő kalauz* az első, Pozsonyban, 1613-ban megjelent kiadás címe. A további kiadások *Igasságra vezérlő kalauz...* (Pozsony, 1623), illetve *Hodoegus, igazságra vezérlő kalauz...* (Pozsony, 1637) címen jelentek meg. A Pázmány halála után kiadottak (Nagyszombat, 1766; Budapest, 1897–1898) a harmadik kiadást követik.

2 Az oldalszámok mindig az 1637-es kiadásra vonatkoznak. (A régi szövegeket nem betűhíven és nem a tudományos átírási követelményei szerint közöljük. Írásmódjukat a mai kiejtéshez és helyesíráshoz igyekeztük közelíteni. [A szerk. megjegyzése.]

„Krisztus szavában kettőt meg kell gondolni: először, *kinek szól?* Másodsor, mit ígér?” Mást is (829): „Ha azért megtekintjük, *kiknek* minémű dologról, mely üdőben, mely helyen *szólott* Krisztus...” [A magyar nyelvű kimelések itt és a továbbiakban tőlem – K. P.]

A „kinek szól”, „kiknek szólott” kérdése a prédikációk esetében egyszerűen megválaszolható: a műveletlenek tömegének, a paraszterméknek, a teológiailag tudatlanoknak. Ezek vagyunk mi, a mai olvasók. Más szóval: nekünk az tetszik, ami a korabeli *plebs*nek: a könnyen érthető, a teológiai töprengést nem kívánó, a szép, képes, rétorizált beszéd. A *Kalauz* nem ilyen, vagy legalábbis nem csak ilyen. Skolasztikus alapozottságú érvelés- és bizonyításmódját maga Pázmány így jellemzi:

a dialecticusok törvénye szerint, in forma, rövid kötésbe és bizonyos formába foglalom [állításaimat], hogy nyilvánban kitéssék erősségök. Akik Krisztus igája járomszegét kitörték, nem szeretik az ilyen szoros korlátban való harcolást [...]. De mi sem akarunk ebben hátra állani, mivel ő maga Christus sokszor követte az ilyen bizonyítás formáját. Együtt [‘egy helyütt’] egész szillogizmussal bizonyítja, hogy ő nem űz ördögöt ördög hatalmával (viii).

P Á Z M Á N Y J E L F O G A L M A

A *Kalauz* egyik legérdekesebb fejezete *Az Anyaszentegyház igaz jeleiről* címet viseli (VIII. könyv VI. része). Nem sorolható egyértelműen a hitvitázó irodalomba, de persze hatásos fegyver a hitvitákban is. Vázzuk fel Pázmány jelfogalmát! *Az Anyaszentegyház igaz jeleiről* ekképpen értekezik (689):

az Ecclesiának valamely tulajdonságát ismértető jelnek mondassuk, két dolog kell hozzá:

1. Hogy könnyebben megismerhessük azt, amit *jel*nek mondunk, hogysen amit ezáltal akarunk ismerni.
2. Hogy a *jelek*, azszerént és olyanformán, amint jelül adatnak, senkihez egyébhez ne férjenek, senkinél ne találtassanak, hanem csak az Ecclesiánál. Ez a két dolog azért szükséges, mert oly *jeleket* keresünk, melyek által megismerhessük azt az Ecclesiát, mely kívül nem üdvözölhetünk. Ennek pedig ismértére alkalmatlan az a *jel*, mely az ördög hajlékához is illik, és ha csak oly *jelei* volnának az Ecclesiának, melyek a hamis gyölekezetben is taláttatnak, az igaz Ecclesiát a tévelygő gyölekezettől meg nem választathatók. [...] Azonképpen, ha oly nehéz volna a *jele*t megismerni, mint az Ecclesiát, nem juthatnánk azáltal az Anyaszentegyház ismeretire. Azért, ha balgatagnak tartanók, aki *jele*t akarván adni, melyen megismerjék a budai basát, azt mondaná, hogy a basa az, akinek orra, szeme, szája vagyon; ha a városban tűz támadna, és azt kérdenéd, hol ég? nem ítélnők okosnak, aki azt felelné, hogy ott ég, ahol a tűz meggyújtotta a házat, úgy, aki oly jelet adná az Ecclesiának, mely másban is taláttatik, nem okosan cselekednék [...] (690–691).

Azaz: az eklézsia önmagában, önnön bonyolultságában nem vizsgálható, nem megismerhető, de megismerhetők a jelek, azok a jelek, amelyek együttese (ma azt mondanánk: amely egyetlen közös halmazt alkot) csak és kizárólag az eklézsiára jellemző.

A jeleknek a megismeréshez elégséges voltát Pázmány egyrészt a „világi dolgokból” vezeti le:

Hogy ez elég legyen a *jel*hez, megtetszik először evilági dolgokból. Mert midőn valamely embernek ismértető jeleit akarjuk adni, igaz elég, ha azokat az *accidenseket*, külső és környülálló dolgokat előszámláljuk, melyek, noha külön-külön máshoz is férnek, de azért mindenik ezek közül megválasztja embert valakitül, s együtt vétetvén egyébhez nem illenek, hanem csak ahhoz, akit meg akarunk ismértetni [...] (691).

Másrészt:

Akárminek ismértetit külső érzékenségekből vesszük, ezek pedig nem hatnak által a dolog természetéhez és mivoltához (mely senkiben másban nem találtatik), hanem csak az *accidenseket*, a természet körül való külső tulajdonságokat érezhetik. És noha ezek közül egyenként akármelyikhez hasonló lehet másban, de egy csomóban és együvé fogva megismértetik, amit keresünk. Miképpen mikor a farkast meg akarjuk választani a komondortül vagy a bialt az ökörtül, nem vizsgáljuk az ő természetek tulajdon mivoltát, *genus differentiam*, *propriam definitionem*. Mert azt nehezebb felvadászni, hogysesem ezeket egymástül megválasztani, hanem a külső és látható termetet, erkölcsöt, állapotot nézzük, és azokból választjuk el egymástül (691).

Melyek az „Ecclesia” jelei? Pázmány megemlíti, hogy Thomas Bozius „huszonnégy jelét számlálja az Ecclesiának”, ám ő megelepszik négygyel (691–712).

Az első jel az egy, azaz az egység, a második, hogy az Ecclesia szent, a harmadik, hogy közönséges (természetesen nem a mai értelemben, hanem *catholica*, azaz ’egyetemes’ jelentésben), a negyedik, hogy apostoli. A részletes kifejtést hallatlanul érdekes alfejezetek tagolják, mint például az igaz és hamis csoda megkülönböztetésének módszere stb.

Mindezeket alátámasztják az „igen nyilván tapasztalható” dolgok [695.], azaz a jelek. Amikor az oltáriszentségről értekezik, ezen belül arról, hogy: „Christus teste valósággal jelen a Sacramentomban”, hozzáteszi:

Négyképpen mondhatunk valamit jelen lenni:

1. Az ő képében, *Jelében*, vagy *Képe-béli* emberében.
2. Gondolat és elmélkedés által.
3. Effektusa- vagy cselekedete által.
4. *Igazán, nem csak jel által...*³ (825).

3 Arra utal, hogy a katolikus tanítás szerint a szentmisében – az eucharisztikus ima szavainak elmondásával – valóságosan megtörténik a kenyér/ostya és a bor átváltoztatása Jézus Krisztus testévé és vérévé.

E krisztusjelenlét-kategorizálás alkalmas lenne Pázmány fő műfajainak – kegyességi írások, hitviták, prédikációk, teológiai művek – megfeleltetésére. A tétel kifejtése helyett itt csak azt jegyezzük meg: a *Kalauz*ban a teológia jelekre bontva van jelen.

E jelfogalom – Pázmány szerint – egyben alkalmas a reformátusok mindenfajta bálványimádásvádjának visszaverésére: „...mert vak is láthatja, hogy nem a szónak, hanem annak tészünk tisztességet, akit jegyez a szó, mely nem egyéb, hanem csak egy *jel*, mint szintén a kép [...]” (1011). Másutt: „*Jézus neve is csak jel*, de azért térdet hajtunk ennek emlékeztire” (1012); „Mi is a feszület-képben semmi erőt és hatalmat nem ismérünk, hanem *per metonymiam, Crucem continentem, pro Christo contento sumimus*; a keresztfán függő Christushoz igazítjuk imádságunkat, nem a keresztfához” (1014).

A *Kalauz* – pázmányi értelemben – *jele* a katolikus teológiának: nem (nem elsősorban) a teológia tudományának ismertetése, hanem a bizonyító erejűnek vélt jelek szigorú logikával összefoglalt felsorolása, esetenként színes, szórakoztató példákkal illusztrálva, a teológiában képzetlen befogadó számára is érthetően.

Amiképpen a magyar nyelvű tézisek és kommentárok váltakoznak benne a latin nyelvű idézetekkel és argumentációkkal, amiképpen a maga teljességében csak a latinul és magyarul egyaránt értő, de teológiailag nem feltétlenül képzett olvasó hivatott a *Kalauz* befogadására, akképpen sajátos átmenet a nagyközönséget befogadónak tekintő prédikációk és a tudós kollégáknak írt teológiai szakszövegek között; egyedülálló szellemi terméke egy tomista rendszerben gondolkozó, tudós teológusba oltott, szépprózát író zseninek, nyelv- és jelteremtőnek. Aki, s ez nem elhanyagolható szempont, mindezek mellett *miles Christi*: Krisztus katonája, jezsuita. Ahogy ő maga vallja:

„...ha csak embereknek akarnánk kedveskedni és e világi nyugodalmat úzni, szaporább volna kezünket egybekulcsolván hallgatni és Istenünkhöz fohászkodni, hogysen igazsághirdetéssel gyűlölséget szerezni. De mivel nekünk, a Christus juhái oltalmára rendelt személyeknek nem bőrünkben, hanem lelkünkben jár, hogy az Igazság mellett *kitámadjunk*, az Isteni Tudományért *bajt álljunk* a báránybőrrel bélt farkasok ellen, mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal *vitézkedjünk*. Én is, egyházi hivatalomnak hívségéhez illendő kötelességemet szemem előtt viselvén, noha sem elmémben, sem csekély és fogyatkozott tudományomban nem biza-kodom, de az igazságnak győzhetetlen oszlopához és a jó igynek mozdíthatatlan erősségéhez támaszkodván, az igazság oltalmáért *kiszállok* [’felkelek’, ’harcolok’] [...]” (IV).

„Kitámadjunk”, „bajt álljunk”, „vitézkedjünk” – a *milesnek*, a hit katonájának szavai. Az elének rajzolódó portré a jezsuita értékrendet következetesen és harcosan képviselő, márványszobor tökéletességű férfiúé. Nos, ami e rövidke írásban a pázmányi jelek felületés vizsgálata mellett még érdekes lehet, az nem más, mint: a *repedések e márványfejen*. Nem Pázmány botlásai: ilyenekről nem tudunk, nem, hanem a márványfej megrepedése, elmosolyodása, kacsintása, márványfejhez nem illő megmozdulása, életszerűsége.

A metafora egyébként nem tőlem származik. Engedtessék meg ennyi kitérő: valamikor a nyolcvanas években főnököm, tanárom és barátom Klaniczay Tibor lelkes gesztikulálással ajánlott a figyelmembe egy Pázmányról szóló, akkor megjelent tanulmánykötetet.⁴ Ebben közölték azokat a leveleket is, amelyeket Pázmány rosszakarói írtak: latin nyelvű szerelmesleveleket. Szerelmeslevél Pázmánytól! Még ha hamis is! Repedés a márványarccon! Klaniczay szinte kiabált...

Közismert, hogy Pázmány Péter az 1610-es évek elején gyakorta felkereste az egyes körökben nem a legjobb hírnévnek örvendő özvegy Balassa Menyhértne Bakith Margitot, akit gyermekeivel együtt katolikus hitre térített. Bakith Margitról annyit, hogy Forgách Mária így ír róla férjének, Révay Péternek 1610-ben: „A híres gonosz malackai asszonyállatot [ez Bakith Margit] ugyan tisztává akarják tenni, ám lássák. Én édes szerelmes uram [...], Kegyelmed maga jó lelkiismeretig meg ne terhelje a gonosz híres asszonyállat miatt, ne adjon Kegyelmed semmi levelet neki.” Bakith Margit – mint már említettük – Forgách Zsuzsannának (Forgách Mária testvére) jó barátja, a Zsuzsannát „elcsábító” Bakith Péter húga. Lábra kaptak olyan híresztelések, hogy a leendő érsek Detrekő várában *solus sine socio* (‘négy szemközt, társaság nélkül’) tartózkodott a hölgygel. A Pázmánnyal ellenséges jezsuiták, többek közt Permai Jánosnak, Balassáné sikertelen kérésére a mesterkedésére vádat koholtak, ennek hatására Pázmány 1614 tavaszára valóságos lelki beteg lett. Amikor pedig Forgách Ferenc érsek halála után felmerült Pázmány érseki kinevezése, s ez a jezsuitáknak egyáltalán nem tetszett, újra elővették a nőügyet.

A Szentszékhez szabályos feljelentés érkezik, 1615. február 10-i keltezéssel, szerzője egy ismeretlen jezsuita, aki a fikció szerint egy másik jezsuitához intézi levelét, hogy megakadályozza az erre méltatlan Pázmány kinevezését az érseki székbe. A feljelentő azt állítja magáról, hogy a bécsi jezsuita kollégium tagja, s maga is elkísérte néha Pázmányt Detrekőre, ahol tanúja volt a bizalmas viszonyak. Írásának hitelül mellékel három, általa magyarból latinra fordított szerelmeslevelet, amelyet állítólag Pázmány írt Balassánéhoz. Számunkra most az az érdekes, hogy Pázmány életrajzát már életében meg akarták hamisítani, nem mások, mind rendtársai.⁵

A hamisító mindenekelőtt Pázmány bűnösségét, s bizonyos tények leírásával levele hitelességét akarja igazolni. Egyértelműen ilyen az első levél,⁶ ám ebből sem hiányoz-

4 *Pázmány Péter emlékezete*, LUKÁCS László SJ–SZABÓ Ferenc SJ (szerk.), Róma, 1987, Detti, 201–210.

5 A feljelentés és a szerelmeslevelek történetéről és alakjairól lásd Tusor Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616* (Mikropolitikai tanulmány), Budapest–Róma, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2016, 57–75 (Collectanea Vaticana Hungariae, 13).

6 *Meum dulce corculum!*

Quomodo vales? Perscribe vere. Vae, quam molestum et grave meo animo, filia, quod nesciam tuum statum. Hic ego prefecto valerem optime alioqui, sed me tui pedes sollicitum faciunt et anxium. Tam horrenda somnio, filia, ut quamvis nunquam insomniis crediderim, nihilominus tamen tremam. Scribas, vere filia, quomodo pedes habeant? Intumescunt an, obductane sunt vulnera? Scriba ut se habet. Omnia feria quarta et sabbato scribas mihi, mea dulcissima columba, filia. Scribunt, quod Summi Pontificis literae iam Viennam missae sunt, quibus me a Societatis vinculis absolvit. *Quaere iam certa sis obtinuisse nos, quod maxime desiderabamus.* Ad diem sabbati vespertinum huc expecto Pragae. Si ad manus venerint, perscribam. Cras, quid Imperator dicturus sit, audiam. Kleselius hoc mihi tantum dicit, quod meo servitio uti velit Imperator, et ad aliquam dignitatem evehet. Mea dulcissima proles, Deus tecum. Tuus verus P. P.

nak az „édességes galambom, leányom! [...] Ezért bizonyos lehetsz, elértük, amire leginkább vágyakoztunk!” fordulatok.

A második már inkább tartalmaz szerelmeslevél-vonatkozásokat, ezt – magyarra fordítva (azaz, állítólag, visszafordítva) – idézzük is:

Ó, megbecsülhetetlen, igaz szeretóm, legdrágább lelkecském, N. N.! Ó, legkedvesebb társam, lelkecském, anyám, miként tudnék neked hálát adni, hogy ne válaszolnék a te irántam való nagy aggodalmadra? Jaj, legkedvesebb leányom, későre jár már, nem tudok sokat írni. Titkosírással írt soraidat és a másik N.-ét sem tudtam elolvasni, mert elszalasztanám a postát. Annyit röviden tudtadra akartam adni, Keretzwi [Kereszturi?] annak rendje-módja szerint megérkezett hozzám. Tudod, legkedvesebb galambom, a szerelemnek nem lehet parancsolni. Leveledet azonban tényleg úgy küldhetted volna, amint rövidesen fogod, lányom; add postára, leányom, és latinul nekem címezzed. Én, leányom, hetenként fogok írni. Isten veled, én legszeretőbb lelkem! Igaz társad, P. P.⁷

Ami kiderül: a szeretett nő egyszerre minden: a férfi társa, lelke, anyja, leánya. A levelek pedig titkosírással írandók. És hát: a szerelemnek nem lehet parancsolni (*frustra amori legem poni*), ahol a *legem poni* jogi szakkifejezés, leggyakrabban a *contractus contrahentibus legem ponit* kifejezésben használatos, azaz a szerződés törvényt szab a szerződő felek között.

A harmadik levél, amelyből csak néhány sort idézünk, ügyesen rajzolja meg a politikai életben megfáradt Pázmány képét:

Szívecském!

Bocsásd meg, hogy futtában fogok írni, ugyanis ma sok a dolgom, s későn kezdtem a levélírásba. Legkedvesebb társam, lelkecském, édességes galambom, hát hogy vagy? Lábaiddal mi a helyzet? Fáj-e a fejed? Írd meg igazán! Egyébiránt, lányom, magam a lehető legjobban vagyok, ha nem számítom, mennyire elegendem van a rengeteg, urakhoz való futkározás fáradalmaiból. Bár adna Isten egyszer már nyugalmat, s hogy lehetnék a közeledben, leányom! Mert amíg te messze távol vagy tőlem, mindenem nyomorúságos állapotban van. Jaj, én legédesebb egyetlenem! Irántad való igaz szerelmem miatt fáradozz jó egészsé-

7 *O, mea inestimabilis vera amatrix, animula carissima N.N. O, meo dulcissima socia, animula, mater, quomodo sciam tibi gratias habere, nedum referre ob tuam erga me magnam sollicitudinem? Vae, mea dulcissima filia, tempus effluxit, multa scribere non possum. Tuas occultis literis scriptas et alterius N. neque perlegere potui, nam posta abibit. Tantum igitur volui te certiore facere, quod Keretzwi [Keresztúri?] salvus ad me venit. Scis, mea dulcissima columba, frustra amori legem poni. Verum tuas literas tam certo mittere potuisses sicut iam modo, filia mea; des ad postam tuas, et latine mihi inscribendas cures, mea filia, Ego, mea filia, ad te singulis septimanis scribam. DEUS TECUM, amatissima mea anima.*

Tuus verus socius, P.P.

gedért, és a valóságnak megfelelően tájékoztass engem mindenről. Isten veled, én legkedvesebbem! Igaz híved: P. P.⁸

Mint már mondtuk, egészen bizonyos, hogy nem Pázmánytól származnak az ismertetett levelek, de az is egészen bizonyos, hogy Pázmány – mint egyéb adatok bizonyítják – igen közeli kapcsolatot ápolt Bakith Margittal.

Most pedig néhány hajszázrepedés a *Kalauzból*: ezek egyszerűen írói eszközök, Pázmány tudatos eljárása. Mint vallja:

Annak okáért, hogy az ember köteles legyen az Istentől kinyilatkoztatott igazság hitelére, *nem elég pusztán és száraz beszéddel eleibe adni, hogy ezt Isten mondotta, hanem e felett kívántatik, hogy oly bizonyos jelenségek járuljanak az igazság hirdetése mellé, melyek ezt hihetővé tegyék*, és eléendő erősségeket állassanak, melyektől okos és értelmesen vitessék ember a hitelre (42).

E hajszázrepedések nélkül akár unalmas is lehetne a *Kalauz* – hát, nem az.

A F A B U L A

Száraz beszéddel Pázmány valóban nem vádolható. Az európai meseirodalomnak antik gyökerű példáit is – akárcsak egykoron prédikációiban Temesvári Pelbárt – felhasználja. Mi Andersentől ismerhetjük egy változatát az alábbi történetnek, amelynek elbeszélésekor Pázmány egyszerűen ennyit írt lapszéli jegyzetnek: „fabula”.

Úgy bánnak ezek a szegény községgel, mint amaz *udvari tréfás* [ez a jelzős szerkezet külön elemzést érdemelne – K. P.] ember, ki magát képiróvá tette volt, és egy faluban a fizetést felvévén, bérekeszkedett egyedül a Szentegyházba, melyet meg kell vala festeni. A polgárokkal jól tartatván magát, semmit nem írt. Egynehány napi henyélés után tudtára adta a községnek, hogy véget ért munkájában: azért néki nyitván a templomot, mutogatni kezdé a fejár kőfalon a képeket, melyek ott nem valának. És hogy az emberek ne ítélnék őtet tréfás cigánynak, elhítteté vélek, hogy ezeket a szent képeket senki nem láthatja, valakinek felesége nem jámbor. Hogy azért a szegény község gyalázatba ne hozná feleségét, kiki mind azt tetteté, hogy jól látja, amit nem látott, és a képek szépségét csudáltatta.

8 *Corculum meum!*

Parcas mihi, quod repente scribam, nam hodie multa negotia habeo, tarde incepti scribere. Mea dulcissima socia, animula, dulcissima columba mea, quomodo vales? Pedes quomodo se habent? Caput doletne tibi? Scribas verum. Profecto, filia, ipse optime valeo, nisi quod plus quam satis fatiger multis cursitationibus, quas ad dominos facere cogor. Utinam Deus daret aliquando quitem, et possum prope te esse, filia. *Nam, cum tu longe abes, omnia mea misero loco sunt. Vae, mea dulcissima unica, propter verum meum erga te amorem, da operam valetudini*, et scribas vere ad me de omnibus. Deus tecum, mea dulcissima. Tuus verus P. P.

S íme a tanítás:

„Az új tanítók is erősen mutogatják, ami nincsen, de mivel elhittették az emberekkel, hogy Szentlélektől fosztatott, aki nem látja az ő álmokat, a szegény község, hogy ne látsék Szentlélek nélkül lenni, megcsalja magát, és elhitei magával, hogy nyilván látja a Szentírásban az ő tulajdon feje hívságos álmodozását” (99).

G Y A L Á Z K O D Á S

A korábbi hitviták legfőbb eszköze a vitapartner bármi áron történő lejárata volt; ami keveset a 16. századi magyarországi hitvitákról tudunk (például Heltai Gáspár hitvitaleírásából a *Hálóban*), mind ezt bizonyítja. Éppen Pázmány volt az, aki eme parlagi szintről a teológiai érvrendszerek és dialektikus viták magasába emelte a műfajt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a régi örökséget elvetette volna: íme, egy Luther-életkép, amely a szaros Luthert állítja elénk. (Bocsánat: csak Pázmány terminológiáját követem.)

A Luther és Calvinus csudatételiről. Erasmus azt csudáltatja, hogy az apostolok, számtalan csudatétel után, nehezen nyertek hitelt: Az új tanítók pedig soha csak egy sánta lovat sem tudtak meggyógyítani, mégis azt akarják, hogy a tanítások után vakul és szembékötve rohanjunk mindnyájan. Azért, eszkebe vévén a mostoha atyafiak, hogy szükségek volna reá, ha csudákat cselekedhetnének: követék a régi hamis prófétákat, és el akarák ámítani a községet szemfényvesztő csudájukkal. Először, midőn egy Vilhelmus Nesenus az Albis vízében holt volna, sokat súga a fülébe Luther, hogy feltámadna: de semmi sem kele benne. Azután: ördögöt akara üzni, anno 1545. A sekrestyébe menvén egy megszállott leánzóval, úgy jára, mint Sceva fiai. Mert az Ördög Luthert úgy megszorogató, hogy alól is elokádá magát, és a sibi solival megraká pludráját. Végre, Stafylus egy fejszével az ajtót kivágá, és úgy menekedett meg a *szaros proféta* (135).

Lutherre igencsak rájár a rúd Pázmánynál, jobban, mint Kálvinra, Zwinglire vagy a hazai protestánsok jeleseire. „Azért, azt olvasom Luther felől, hogy nem mindenestül természet folyása szerint született, hanem Ördög bagzott lidérc módjára az anyjával. Ezt ujjomból nem szoptam, hanem tíz vagy több fő tudós embereket nevezhetek, kik közül némelyek, még élteben Luthernek, ezt szemére hánták” (200). És így tovább, hosszan. „[...] feljegyzék, hogy azzal dicsekedik ugyanottan, hogy többször és közelb hál övéle az Ördög, hogy sem az ő Katusa”(210).⁹ Majd ilyen mondatokat ad Luther szájába:

[...] akkor egyet jót szalasztok a zsák fenekén, és azzal kergetem el a sántát. [Azaz: 'fingik', vagy szebben: 'szellent'...] Néha pedig, úgymond, mikor felszerkenek, és felet-

9 Katus/Kata: a régi magyar irodalomban következetesen a könnyűvértű hölgyek, a szajhák elnevezése.

több szorongattatom az Ördög bizonyásigutúl, azt mondom néki: csókold meg az alsó pofámat, mert Isten nem haragszik reám, amint te csácsogod. Ha ez sem használ, azt mondom néki: édes Ördögöm, értem az én bűneim lajstromát, de vagyon oly bűnöm is, melyet kihadtál: a lomposba szartam volt egyszer, írd fel azt is a többihez. Végre, midőn ez sem fog, hanem mégis vádol, azt mondom néki: Szent Sátán, imádkozzál érettem. Egyebeket is arra tanít Luther, hogy midőn az Ördög kísérti, csak azt feleljék néki: Jó Ördög, nyald meg az alfeletem (210).

A Luther védelmében szólók röviden elintéztetnek: „Ezek fügefalevélgyatyák, melyekkel hiába fedezgetik atyjok szemérmét” (211).

Az eretnokség oka a buja vágy:

[...] a testi szabadságok fincározását [így!] az új evangélistákban nyilván tapasztaljuk [...]. Luther [...] apostolsága kezdetin egy apácát kicsala a klastromból, ágyas-lator társul vévé, és azt meré irányia, hogy úgy nem lehet asszony nélkül, mint étel-ital nélkül. Azért, ha mikor szökött apácáját hamar nem érte, talám maga is élt azzal a tanáccsal, melyet másnak adott, és szolgálójához kapott. Mert annyira elmerült volt a kacérságban, hogy a Szentírás közé emezt írni: Nincs gyönyörűsegs dolog az asszonyemberek szerelménél, ha kinek kedve telik ebben (394–395).

Az eredmény Pázmány szerint: „Hetvenesztendős vén barátok magokhoz hasonló kofa-apácákkal nőszték” (395). Kálvin és Béza is megkapja a magáét. Az előbbi „egy pap fattya” volt, akit „[...] egy gyermekkel kaptak, kiért halálra ítélték, sok kéréssel megnyerték életét: mindazáltal *ad perpetuam rei memoriam*, tüzes vassal liliombélyeget sütöttek hátára” (395). Bizonyíték is van: „Erről a novioduni [*Noviodunum* = Soissons, Franciaország] notárius egy Bartilier nevű fő embernek, pecsét alatt, bizonyásgot adott [...]” „Bezárul hasonló fertelmességeket írnak, akik őtet ismerték” [...]. „Bolsécus, aki Bezával együtt lakott, azt írja, hogy Párisból egy szabó feleségével szökött Genovába, és most is (úgymond) véle lakik. Szolgáló leányának midőn hasa dagadna, azt költé Béza, hogy merígybe esett” (395). Ám nemcsak züllött nemi életet élt, de mint versei bizonyítják, homoszexuális is volt, s itt Pázmány nem rest hosszan idézni Béza 1548-ban megjelent verseskötetéből (395–396). Amikor „útálatos szemtelenségét sokan szemére vetnék Bézának, meg nem pirult eb-orcája, hanem [...] azt felelte, hogy az ő Katusának alfele, sőt szemérmesb része mosdottabb és tisztább a lutheristák szájánál” (396). Pázmány kifogyhatatlan a vonatkozó „hiteles” történetekből. (Hasonlókat írnek a jezsuitákról a protestánsok; Pázmány ilyenkor felháborodottan cáfol.) Igazságtalanok lennének azonban, ha nem hangsúlyoznánk: *pontosan ugyanezek a történetecskék* más szerzőknél szintúgy előfordulnak. Példának okáért a Pálházi Göncz Miklós *Az úr vacsorájáról* [...] című munkájában (1613, Keresztúr) evangélikus nézőpontból fejt ki tanait, konkrétan Szikszai Hellopoeus Bálint református szerzőnek 1574-ben Debrecenben megjelent művével vitatkozik, s az utóbb említett esetet így cifrázza (160):

[Béza...] így káromkodik: [...] hogy az Candidának, (az ő förtelmes szerelmesének) seggi, avagy még annál is különb és gyalázatosb tagja (bocsásd meg, Uram Jézus, ezbüln való vétkömet, hogy az lator írását csak előve kénszörítetöm hozni is) tisztább legyen azoknak szájoknál, akik csak az Krisztus mondásához magokat tartván hiszik: hogy az Krisztus jelen való testét az végvacsorában, az önne magok szájával vegyék.

Álljunk meg itt egy pillanatra: a két szerző munkája ugyanabban az évben, 1613-ban jelent meg (természetesen a *Kalauz* első kiadására gondolok), lényegében ugyanazt írják, tehát kijelenthetjük: a másik felet lejárató történetecskék a korban közkincsnek számítottak.

Diszkrét bája Pázmánynak, hogy ellenfeleit a hazugságban is tehetségtelennek tartja. Miután megemlékezik a madridi jezsuitákról terjesztett nem akármilyen hírekről (részegesek, ágyasokat tartanak, egymást is megölik, gyermekhullák vannak klostromuk tavában stb.) így ír: „Azt mondhatnám itt az káromlóknak, amit Szent Jeromos monda Ruffinusnak: ezek megmutatják, hogy *a hazugsághoz kedvek vagyon, de nincs mesterségek a találmányban.*” [...] *De elmésnek kell az hazugság-költőnek lenni [...]* (264).

A M A G Y A R T Ö R T É N E L E M R Ő L É S A M O H A M E D Á N O K R Ó L

Pázmány a mohamedán hitről és Mohamed profétáról szólva ismerteti a 16. századi magyar történelmet. A század összes magyar szereplője közül a legnagyobb dicséretet Báthori Zsigmond kapja, akit ekkép jellemez:

És, ha Isten a Felseges Báthori Zsigmondot, Szinán basa ellen, mint Dávidot Goliad ellen nem támasztja vala, készen vala romlott Magyarországnak utolsó veszedelme. De Szinán, hátul nem akarván ellenséget hagyni, Havasalföldére üte, 1595. esztendőben. És, midőn ezt az országot megvette volna: Báthori Zsigmond, elébb a tömösvári basát megvereté Barbély György által a Vaskapunál: azután Szinán eleibe személyében méne; sok törököt veszte; Dunán által kergeté Szinánt; Havasalföldét megszabadítá; Szinánt gyalázatos búsulásokkal e világból kivégezé. Egyszóval megmutatá, hogy nem oly szörnyű a török, amint írják, és az egész keresztyénségnek szívet ada. Mely cselekedetért a mi nemzetségünk, sőt az egész keresztyénség örök hálaadással tartozik néki (539–540).

Ez ugyanaz a Báthori Zsigmond, aki négyszer mond le az erdélyi fejedelemségről, a magyar történelem egyik legdicstelenebb figurája, ingadozó, következetlen jellem. Igaz, a jezsuiták neveltje, híve, s igaz, következetesen törökellenes. Láthatjuk, Pázmány számára mik a legfőbb történelmi értékek. A török kor bemutatását emígyen zárja: „Ezekből könnyen megérti, akinek nem tők az agya, mint és mi miatt nevedett ennyire a Török Birodalom a keresztyén országokon” (540).

Immár Mohamed profétára és az általa hirdetett tanokra térve, Pázmány leszögezi: „[...] Fabulákkal és hívságos hazugságokkal tetézve teljes az Alkorán [...]” (543). A legjobb fabulákat igen jóízűen elmeséli:

A fertelmes ember bordélyt akar csinálni a mennyországból, mert a mennyei boldogságról emígyen beszél: Ott, úgymond, szép kertek és hűvös folyóvizek lésznek. Pézsma szagú, jó borokat iddogálván, pihés ágyakban, bársony paplanok között heverünk. Bársony öltözetben szép, öreg [’nagy’], *fekete szemű, szemöldökű* leánnyokkal sétálunk. Bársonyos szép vetett ágyakba dőlünk, mikor kedvünknek tetszik, és a fák árnyékában nyugszunk. Ott a szép fák lehajolván, jó gyümölcsrel kedveskednek. Ékes gyermekek tiszta kristály- és ezüstpohárokban a Zelzebil kútforrásból oly gyönyörűséges italt adnak, mint a gyömbér, sőt madárhússal és sok kedves gyümölcsökkel is gyönyörködtetnek. Emellett tisztos menyecskék készen lésznek, kik olyanok, mint a gyöngy és a hyacintus: *szép kiseded csecsecskéjék* nécek, szemek pedig nagyok, mint egy-egy tyúkmonyak. Csuda, hogy azt oda nem írta, amit Luther Márton ilyen szókkal feljegyzett: [Mennyországban szép fák és virágok lésznek. A mezők fénylenek, mint a smaragdok. A palackák, egerek és egyéb bűdös állatok drága gyönyörűséges illatúak lésznek, kellemes ebescskék és macskák lésznek, kiknek szőrök olyan, mint a fejtér gyöngy. Ezekkel, mikor kedvünk tartja, kedvesen játszadozunk] (541).¹⁰

Pázmány megjegyzése: „De barátom, bár magának és Mahometnek tartsa azt a mennyországot, melyben az ebekkel játszanak.” A török mennyország pázmányi lefestése – noha nyilván a lapszéli jegyzet megjelölte forráson alapul – szó szerint azonos részt tartalmaz egy 16. századi, 1588. előtt íródott *Madzsari türki* című szerelmes dalocskával, amely így kezdődik: „Fekete szemű, szeműdükű”, s a vers a narancs csecsekről is megemlékezik, mely Pázmánynál a „szép, kiseded” jelzőt kapja. Stoll Béla, a vers kritikai kiadásának sajtó alá rendezője az RMKT XVII/3 jegyzeteiben többek közt azt írja a *Fekete szemű, szeműdükű* sorról, hogy az ének „legpregnansabb, a magyar anyagban egyébként teljesen ismeretlen sora”.¹¹ Gyanúm, hogy Pázmány azért ismerte s felhasználta...

N E M T I R A N N U S A Z I S T E N

„...az igaz Isteni Tudományban megerősített *Ecclesiát*, bizonyosan megismérhetjük” (677) – írja Pázmány, és gúnyolja a kizárólag a Bibliára hivatkozó tanításokat, mondván:

Bizonyság az Ótestamentumban adott szép ígéretekből vétetik. Isten azt ígéri az *Ecclesiának*, hogy az ő kapuja mindenkor nyitva léssen, és őbelé mehetnek

¹⁰ A szögletes zárójel Pázmány szövegében a mai idézőjel helyett áll.

¹¹ *Régi magyar költők tára. XVII. század, 3, Szerelmi és lakodalmi versek*, STOLL Béla (kiad.), Bp., Akadémiai, 1961, 556.

minden nemzetségek [...]. Meg nem tudom gondolni, mint lehessen mindenkor nyitva az *Ecclesia* kapuja, melyen a népek bémeheessenek, ha bizonyosan meg nem ismérhetni, hol légyen a Christus várasa? Azt sem értem, mire való ama szörnyű fenyték, hogy elvész, aki nem szolgál néki, ha meg nem ismérhetjük, kinek kell szolgálni? *Mert tirannus volna az Isten*, ha üdvösségünk vesztese alatt parancsolná, hogy abba a várasba mennyünk, melyet nem tudhatnánk, hol vagyon. [...] Így foglalom azért mindezeket a bizonyosságokat egy csomóban: annak az *Ecclesiának* láthatónak kell lenni, melyet doctorok és pásztorok tanítanak, melyben szentségeket szolgáltatnak, dorgálnak, kiátkoznak, melyben a hívek tartoznak a pásztorokat ismérni, tőlök hallgatni, sacramentomokat venni. De Christus igaz *Ecclesiájában* mindezek megtaláltatnak. Tehát a Christus igaz *Ecclesiája* látható” (677–679).

Sokszor említi másutt is a tirannus-tételt, főképpen a kálvini predestináció kapcsán. „Mind den kegyetlen *tirannus*nál megfeddhetőbb volna Isten, ha azt büntetné bennünk, amit maga rendeléséből, akarattjából, kételenítéséből cselekeszünk” (467). „A Calvinus Istene mostoha Atya, sőt irgalmasság nélkül való kegyetlen *tirannus*” (470).

[Kálvin] istene egy hivolkodó gondolatért, legkisebb hívságos beszédért örök kárhoyattal bünteti szolgáit. Ha szánt-szándék nélkül, ha akarattjok ellen gonosz indulat gerjed benne, ottan Pokol helyek, örök veszedelem fizetések, mint Calvinus szavábúl elébb hallók, Nerót, Domitianust egyebeket *tirannus*oknak ítéltek az okos emberek, mivel apró vétkekért megölették az embereket. Tehát a Calvinus istene sem atya, hanem *kegyetlen tirannus*.

Nagyobb *tirannus*t nem gondolhatunk, mint aki haragosságát ismértetni akarván, az alatta valókat halálra szentenciázza, csak maga jó kedvéből, semmit nem nézván az veszendő ember érdemire. (471).

Az Isten nem tirannus – látható (és a példákat még szaporíthatnánk), hogy Pázmány számára ez a tétel milyen fontos. S a maga korát tekintve az egyik leglényegibb megállapítás. Szigorúan teológiai szempontból Pázmány pontosan tudja, hogy a szabad akarat s ezzel kapcsolatosan a bűn és nem bűn kérdése, teológiai értelmezése sokkal-sokkal bonyolultabb annál, mint ahogy a kérdést a *Kalauzban* felveti. Elég beleolvasnunk a jezsuita följobbalók számára írt leveleibe, elég ismernünk az úgynevezett kegyelemvitát, hogy bizonyítva lássuk: e Szent Ágoston óta elemi erővel fel-felmerülő problémát Pázmány a maga mélységében, minden teológiai vonzatával együtt értette. A *Kalauzban* tetten érhető szimplifikálás, a reformátusok rovására történő ironizálás, ismételjük, lényegi megállapítást tükröz: „*az Isten nem tirannus*” tétel azért jogos – még ha teológiai szempontból legalábbis leegyszerűsítő a helvét irányt követők teológiáját az *Isten = zsarnok* képlettel illetni –, mert a korabeli magyar (és nem magyar) református felfogás esetenként valami hasonlót vallott. Komlowszki Tibor például a Balassi- és a Rimay-típusú istenes költészet

leglényegibb különbségét egyik tanulmányában¹² pontosan ebben, a predestináció tanának másképp értelmezésében látta, azt hiszem teljes joggal. Vagy gondoljunk Ecsedi Báthory István prózájára: mi más ez, mint a *zsarnok Isten* előtt szűkülő ember siráma? Pázmány *Kalauza* – mint mondtam: *a jelek könyve* – nemegyszer más, mint katolikus és protestáns teológiai tételek ütköztetése, a márványarc repedései már inkább a katolikus és protestáns életérzés, világszemlélet, mentalitás különbözőségeiről vallanak. Idézzük csak Rimayt: „*Holt szívemben lengő hitem...*”! A kétkedés ilyenképpen korábban ismeretlen mélysége ez; a *lengő* hitre pedig ráímel Pázmány szava: „*kisded és lengeteg ajándék*” – írja prédikációinak bevezetésében önnön munkáiról. *Lengeteg*: „Mert az én tudatlanságom keze szennye rajta maradt a te tisztaságos szép tanításid magyarázásán...”¹³ Ez nagyon más! Az ember *lengő hite* vagy *lengő [lengeteg] ajándéka Istennek*, a hit megkérdőjelezésével fohászzkodás, avagy a hitszolgálat tökéletességében való kétkedés: ez már nem vallási, nem teológiai tétélekkel leírható különbség, ez mentalitás, életérzés, világlátás.

Éppen ezért mélyen igazságtalan lenne, ha a református életérzést csak Pázmány szemüvegén keresztül néznénk. Pázmány kortársa, a református pap Szepesi Csombor Márton is megírta a maga életvezetőjét,¹⁴ amely ugyanúgy útmutató, ha tetszik, kalauz a kor emberének, mint Pázmány írása. Más szemlélet, a mélyen megélt vallásosság ellenére – vagy azzal együtt – létbizonytalanság, a „lengő hit” jellemzi: az élet meglehetősen kilátástalan labirintus. „Olyak vagyunk, mint az vakok, azkik mindenkori sötétségben járnak.”¹⁵ Nos, ez nem Pázmány biztos tudása, határozottsága. Pázmány sokkal-sokkal jobb író, mint Szepesi Csombor. De a bonyolultabban gondolkozásban, a labirintus-létben, meglehet, Szepesié az érdem.

* * *

A márványfej újabb s újabb rajzolatait vizsgálni nincs módunk. De hát: a márványfej is csak jel, Pázmányt parafrázálva: a „vak is láthatja, hogy nem a szónak, hanem annak tészünk tisztességet, akit jegyez a szó” (1011): Pázmány Péternek.

K Ö S Z E G H Y P É T E R
irodalomtörténész

12 KOMLOVSZKI Tibor, Balassi és a predestináció, in *Csonka Ferenc 80. születése napjára*, Bp., Balassi, 1996, 11–12.

13 PÁZMÁNY Péter, *Válogatott prédikációk* (s. a. r. HARGITTAY Emil), Bp., Osiris, 2004, 6.

14 SZEPSI CSOMBOR Márton, Udvari Schola, in *Üő, Összes művei* (kiad. KOVÁCS Sándor Iván–KULCSÁR Péter), Bp., Akadémiai, 1968 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 1).

15 *I. m.*, 296.

H O D O E G U S.
 IGAZSAGRA=
 VEZ E R L Ő
 K A L A V Z.
 M E L L Y E T I R T, E S
 M O S T S O K H E L Y E N J O B -
 bitván ki-bocfátott,
 C A R D I N A L
 P A Z M A N Y P E T E R,
 E S Z T E R G A M I E R S E K.

Nyomtatták Pofonban,

Először, M. D C. XIII.
 Másodszor, M. D C. XXIII.
 Harmadszor, most, M. D C. XXXVII.
 Elztendőben.